

VERBEEDELDE WEEDELDE

Stillezens van Jan Davidsz. de Heem

Verbeelde Weelde

Stillebens van Jan Davidsz. de Heem

VERBEELDE WEEELDE

Stillevens van Jan Davidsz. de Heem

Inhoud

- 6 Woord vooraf
Johan Thijs, Thomas Leysen en Hildegard Van de Velde

ESSAYS

- 11 Het leven van Jan Davidsz. de Heem
- 19 Jan Davidsz. de Heems schilderijen, een indruk van zijn oeuvre.
De beginjaren
- 27 Antwerpen - 1636 tot 1656
- 69 Antwerpen - Utrecht, 1656 tot 1672
- 83 Antwerpen - 1672 tot 1683
- 93 Voetnoten
- 95 Bibliografie

CATALOGOOG 98

- 158 Biografie van de Auteur
- 159 Colofon

1636. Nicolaas Rockox was op 76-jarige leeftijd voor de laatste keer schepen van Antwerpen. In datzelfde jaar werkte Frans Snijders, onder toezicht van Rubens en samen met andere kunstenaars, aan de mythologische schilderijen voor het jachtpaviljoen *Torre de la Parada* van de Spaanse koning Filips IV nabij Madrid. Snijders kreeg samen met Rubens ook nog andere opdrachten voor onder meer de decoratie van de koninklijke paleizen *Real Alcázar* en *Buen Retiro* in Madrid. Het hield hen bezig tot 1639.

In 1640 stierven zowel Peter Paul Rubens als Nicolaas Rockox. Of Jan Davidz. de Heem hen ontmoet heeft, is niet bekend, maar het is niet onmogelijk. Het is zelfs zeer waarschijnlijk, aangezien Jan Davidsz. de Heem in 1636 als jonge dertiger in Antwerpen arriveerde als een rijzende ster, een meester in de stillevenschilderkunst. Dat De Heem voor Antwerpen koos, hoeft niet te verbazen. Hij was dan wel in Utrecht geboren, maar met de familienaam ‘Van Antwerpen’, de naam die zijn vader had aangenomen nadat die van Antwerpen naar Utrecht was verhuisd. Omstreeks 1625 blijkt Jan Davidz. om onbekende redenen voor de familienaam ‘De Heem’ gekozen te hebben.

Antwerpen had na *De Val* in 1585 een dieptepunt beleefd, maar dankzij de vredelievende en kunstminnende Spaanse landvoogden herleefde de stad. De renovaties van kerken en verwoeste gebouwen en de samenwerking met beeldende kunstenaars gaven Antwerpen haar aanzien terug. En de Antwerpse kunst vond opnieuw haar weg naar het buitenland. Maar ook de textielproductie hernam en Antwerpen kon die na vele jaren terug op de Europese markt brengen. Dat de Schelde dichtging, was sinds de zeventiende eeuw geen grote hinderpaal meer. De connectie met de zee bleef open, zij het onder controle van het Noorden. Alle partijen hadden er baat bij en de economie leefde weer op.

Frans Snijders woonde al sinds 1622 in zijn patriciërswooning aan de Keizerstraat in Antwerpen, naast Nicolaas Rockox. De Keizerstraat was een van de meest prestigieuze straten even buiten het stadscentrum. Frans’ stillevens, *fruytagies*, *bancquetten* en *keuckens*, maar ook dierstukken en markttaferelen werden letterlijk en figuurlijk gesmaakt en gretig afgenomen door kooplieden, edelen en vorsten in heel Europa. Het kan bijna niet anders dan dat Jan Davidsz. de Heem, nadat hij zich in Antwerpen gevestigd had, Snijders leerde kennen. Misschien heeft hij hem wel bezocht in zijn atelier aan de Keizerstraat. De Heem had een grote bewondering voor Snijders, maar ook voor de andere stillevenskunstenaars die eveneens in Antwerpen een succesvolle carrière uitbouwden, zoals Daniël Seghers, Adriaen van Utrecht, Jacob van Es en Peeter Boel, die allen op een persoonlijke manier de erfenis van Osias Beert, Jan Brueghel de Oude en Clara Peeters voortzetten. Jan Davidsz. de Heem paste in het rijtje, omdat hij op zijn manier, met zijn *verbeelde weelde*, van de stad en haar inwoners (en ver daarbuiten) bewondering afdwong.

Maar vanaf de jaren 1650 ging het weer minder met de stad. Antwerpen verloor haar internationale rol als handels- en kunstcentrum, deels door het opkomend protectionisme maar ook door het toenemende succes van de Noord-Nederlandse economie. Het was in deze periode dat Jan Davidsz. de Heem weer meer contact zocht met de Noordelijke Nederlanden. Vanaf ongeveer 1658 woonde hij opnieuw in Utrecht. Frans Sniijders was een jaar eerder overleden.

Intussen werden in Antwerpen pogingen ondernomen om opnieuw aandacht voor de beeldende kunsten te vragen. Zo richtte David Teniers de Jonge, die sinds 1651 voor de aartshertog in Brussel werkte en deken van het Sint-Lucasgilde was, de Antwerpse Academie op. Philips IV gaf hem de toelating en de middelen. Gerenommeerde schilders, zoals Jacques Jordaens, schonken belangrijke schilderijen als didactisch materiaal en bewaakten de kwaliteit van het onderwijs. Dat zal wellicht niet de ultieme reden voor Jan Davidsz. de Heem geweest zijn om zich in 1672 opnieuw in Antwerpen te vestigen. Het rommelde namelijk ook in het Noorden, dat in de steek gelaten was door zijn Britse bondgenoot, die het op een akkoordje had gegooid met de Franse koning Lodewijk XIV. Die ondernam al vanaf 1667 pogingen om de Spaanse Nederlanden onder Franse voogdij te plaatsen. De gulzige vorst zorgde voor onrust in Noord en Zuid. Jan Davidsz. bleef in Antwerpen tot aan zijn dood in 1684, al lijkt hij aanvankelijk wel met enige regelmaat naar Utrecht te zijn gereisd.

Een hulde aan deze fantastische kunstenaar drong zich op en het Sniijders&Rockoxhuis is er een uitgelezen plek voor. Een echte monografie en een monografische tentoonstelling lieten op zich wachten. Het is ook geen sinecure om deze kunstenaar zo volledig mogelijk in beeld te brengen en over zijn schouders mee te kijken naar de Nederlanden waarin hij leefde en zijn tijd beleefde. Fred G. Meijer bestudeert al meer dan 40 jaar de stillevenkunst in de Nederlanden, met een bijzondere focus op Jan Davidsz. de Heem. We zijn hem er dan ook zeer erkentelijk voor dat hij de curator van deze tentoonstelling wilde zijn terwijl hij de laatste hand legde aan een monografie en *catalogue raisonné* over Jan Davidsz. de Heem. Meijer is daarnaast ook nog eens auteur van deze tentoonstellingscatalogus. Wij zijn ook zijn partner, Carla van de Puttelaar, zeer dankbaar. Als kunsthistorica en fotografe, heeft zij het hele fotoarchief met schilderijen van Jan Davidsz. de Heem en zijn entourage bewerkt ten behoeve van de afbeeldingen.

We wensen de bezoeker van de tentoonstelling en de lezer van deze catalogus veel schoonheid toe.

Johan Thijs, *CEO KBC Groep NV*

Thomas Leysen, *voorzitter vzw Museum Nicolaas Rockox*

Hildegard Van de Velde, *conservator Museum Sniijders&Rockoxhuis*

1

Het leven van Jan Davidsz. de Heem¹

De exacte geboortedatum van Jan Davidsz. de Heem is niet bekend, maar het moet eind april 1606 zijn geweest. Uit de boeken van het weeshuisbestuur in Utrecht blijkt dat in februari 1625 een jonge schilder uit die stad, 'Jan Davidtsz. van Antwerpen', later Jan Davidsz. de Heem, een reis naar Italië had voorgenomen. Hij zou negentien worden met Pasen van dat jaar, waaruit we kunnen afleiden dat zijn geboortedatum 30 april 1606 zou kunnen zijn. Hij was de zoon van David Jansz. van Antwerpen (overleden 1612) en Hillegond Theunisdr., die in 1603 in Utrecht waren getrouwd. Zijn vader werd waarschijnlijk geboren in Antwerpen en nam de naam 'Van Antwerpen' aan in Utrecht. Uit een document uit 1610 blijkt dat hij een 'spe[elm]an' (musicus) was, het beroep dat ook zijn broer Marcelis uitoefende.² Het gezin woonde in het centrum van Utrecht, vlakbij de Domkerk, en schijnt tot de middenklasse of iets hoger te hebben behoord. David van Antwerpen stierf in 1612, toen zijn zoon Jan net zes jaar was geworden, dus de traditionele veronderstelling dat Jan Davidsz. de Heem zijn schildersopleiding kreeg van zijn vader is absoluut onjuist.

Begin 1613 trouwde de moeder van De Heem met de boekbinder en boekhandelaar Johan Jacob Kerner (overleden na oktober 1628), die zich later Coornhert noemde. Het in 1625 aangevraagde reisgeld werd door het weeshuisbestuur geweigerd, waarschijnlijk vanwege schulden van de stiefvader van De Heem. Kort daarna verhuisde de familie naar Leiden, waar ze connecties had, misschien om Kerners Utrechtse schuldeisers te ontlopen.

Jan Davidsz. de Heem moet zijn opleiding in Utrecht hebben gekregen. Er zijn geen gegevens over zijn leertijd, maar te oordelen naar zijn vroege werk heeft hij waarschijnlijk les gehad van Balthasar van der Ast (1593/94-1657).

Leiden

Jan Davidsz., die in Utrecht nog 'Van Antwerpen' genoemd werd, lijkt voor de achternaam 'De Heem' te hebben gekozen toen hij in 1625 naar Leiden verhuisde. Op dat moment had hij zichzelf 'Van Utrecht' kunnen noemen, maar om onbekende redenen koos hij voor 'De Heem'. Voor zover bekend, werd deze achternaam voor de eerste keer gebruikt in een aantekening in de Leidse archieven over een geschil tussen 'Mr Johannes de Heem' en een zekere Boudewijn Vergeijl in augustus 1626.

In december 1626 trouwde Johannes de Heem met Aletta (Aeltgen) Cornelisdr. van Weede, ook afkomstig uit Utrecht. Een eerste kind uit dit huwelijk werd misschien dood geboren: een naamloos kind van Johannes de Hem (sic) werd in december 1627 begraven in Leiden. In november 1628 werd David, de zoon van Johannes de Heem, gedoopt. Hij moet jong gestorven zijn, in ieder geval voor maart 1643. Op 8 april 1631 werd Cornelis de Heem, die ook stillevenschilder zou worden, gedoopt in Leiden. De schilder Pieter Potter (1597/1600-1652) trad op als getuige bij zijn doop. Er bestaan in Leiden geen latere archiefstukken over De Heem of zijn familie, wat suggereert dat hij de stad kort na Cornelis' doop verliet. Eerdere documenten, van 1627 tot 1631, betreffen schulden die Jan Davidsz. de Heem had gemaakt, die mogelijk tot gevolg hadden dat hij Leiden met stille trom verliet.

Antwerpen

Begin 1636 was Jan Davidsz. de Heem gevestigd in Antwerpen. In de tussenliggende jaren woonde hij wellicht in Amsterdam, dat laten stilistische aspecten van zijn werk alleszins vermoeden. In maart 1636 trad De Heem op als getuige bij het vastleggen van een contract dat Jan Lievens had opgesteld met een leerling in Antwerpen. Omstreeks dezelfde tijd schreef De Heem zich in als meester in het Antwerpse Sint-Lucasgilde. Lievens, die hij waarschijnlijk kende uit zijn Leidse jaren, tekende zijn portret in Antwerpen (afb. 1) en beiden komen voor op een schilderijtje van Adriaen Brouwer met vijf schilders, onder wie Brouwer zelf, die plezier maken in een herberg, ook uit ongeveer 1636 (afb. 2). Het kan zijn dat Lievens een rol heeft gespeeld in de beslissing van De Heem om naar Antwerpen te verhuizen. Omstreeks die tijd moet zijn dochter Torentiana geboren zijn - zij was zeven of acht jaar oud in 1643. Haar inschrijving in enig doopregister kon echter niet getraceerd worden. Op 28 augustus 1637 werd 'Joannes de Heim' uit Utrecht officieel geregistreerd als poorter (burger) van Antwerpen. Dankzij de tekening van Lievens kennen we de gelaatstreken van De Heem en kunnen we vaststellen dat hij in verschillende van zijn vroege werken zelfportretten opnam. Op het vroegst bekende schilderij moet de jongen - veel jonger dan De Heem, die het maakte toen hij 20 jaar was - de schilder zelf voorstellen (afb. 3 en 5), terwijl

AFB.1 Jan Lievens

Portret van Jan Davidsz. de Heem

Zwart krijt, 265 x 201 mm.

Londen, British Museum, inv. nr. 1895.0915.1199

Foto: © The Trustees of the British Museum

AFB.2 Adriaen Brouwer

'De rokers', een groep kunstenaars die plezier maakt in een herberg

Paneel, 46,4 x 36,8 cm.

New York, The Metropolitan Museum of Art,

inv. no. 32.100.21

Foto: Metropolitan Museum of Art, New York

2

Jan Davidsz. de Heems schilderijen, een indruk van zijn oeuvre.

De beginjaren

Utrecht

In februari 1625, toen de voogd van Jan Davidsz. de Heem financiële hulp vroeg opdat hij naar Italië zou kunnen reizen, werd hij 'een schilder syns hantwercx' genoemd, een schilder van beroep. Er zijn geen eerdere schilderijen van De Heem bekend dan twee gedateerde werken uit het volgende jaar, dus van na zijn verhuizing naar Leiden. Hij moet zijn schildersopleiding echter in Utrecht hebben gekregen, in de eerste helft van de jaren 1620. Hij zal daar zijn vroegste werk hebben gemaakt, maar geen van die jeugdwerken schijnt bewaard te zijn gebleven.

Leiden

De vroege stillevens met motieven van Balthasar van der Ast, 1626-1628

De vroegst bekende schilderijen van De Heem, die al in Leiden zijn gemaakt, vormen de enige aanwijzing voor zijn inspiratiebronnen. Uit deze werken blijkt duidelijk dat Balthasar van der Ast voor hem van groot belang was. Van der Ast, die van 1619 tot 1632 in Utrecht werkte, is de meest voor de hand liggende kandidaat om zijn leraar te zijn geweest.

AFB.5 Jan Davidsz. de Heem

Stilleven van fruit in een mand, met een zelfportret, gesigneerd en 1626 gedateerd

Doek, 34 x 69 cm.

Verblijfplaats onbekend (FGM nr. 001).

Foto: archief auteur

AFB.6 Balthasar van der Ast

Stilleven met fruit in een mand,
onduidelijk gesigneerd en gedateerd
Paneel, 60 x 86 cm (inclusief een latere toevoeging
van ca. 7 cm bovenaan).
Verblijfplaats onbekend.
Foto: archief auteur

AFB.7 Jan Davidsz. De Heem

Stilleven met fruit en kreeften,
gesigneerd en 1627 gedateerd
Paneel, 60 x 84 cm.
Nederland, Privéverzameling (FGM nr. 003).
Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

Op een van de twee vroegst bekende werken van Jan Davidsz. de Heem, gedateerd 1626, poseert een jongen, die geïdentificeerd kan worden als de schilder zelf op jonge leeftijd (afb. 5 en afb. 3 voor een detail), naast een fruitstillevens. Deze ongewone en unieke compositie geeft een goed beeld van de inventieve en innovatieve talenten van De Heem. Het linkerdeel van dit schilderij kan vrij eenvoudig in verband worden gebracht met voorbeelden van Balthasar van der Ast (zie fig. 6). Hoewel de inspiratie door Van der Ast in het oog springt, heeft Jan Davidsz. de Heem zijn voorbeelden niet slaafs nagebootst, maar geëxperimenteerd met eigen combinaties van motieven en compositieschema's. De Heem combineerde bijvoorbeeld ook motieven van Van der Ast in een heel ander type compositie met een pan van rood aardewerk waar een koperen ketel op ligt, met daarin enkele grote rode kreeften (afb. 7). Roodgekookte kreeften werden een favoriet motief in de stillevens van De Heem en kwamen gedurende zijn hele carrière terug. In Nederlandse stillevens van voor het midden van de jaren 1620 komen zulke grote kreeften niet voor. In Vlaamse stillevens komen ze veel voor in het werk van Frans Snyders (1597-1657), maar de volumineuze kreeften van die kunstenaar lijken niet als voorbeeld te hebben gediend. De Heems beslissing om hier en in veel latere werken een kreeft op te nemen lijkt vooral te zijn ingegeven door de kleur van het schaaldier na het koken - er is geen betere manier om een groot, felrood accent te krijgen - en door de suggestie van luxe: kreeften waren duur voedsel.

Catalogusnummers 1 en 2 in deze tentoonstelling zijn goede vroege voorbeelden, besproken in de respectieve catalogusteksten. Catalogusnummer 3 is een overgangswerk naar de volgende fase in het werk van De Heem.

Boeken en Vanitas, 1628-1629

Het schilderij dat waarschijnlijk beschouwd kan worden als een eerste stap in de richting van het genre van het boekstillevens is het Interieur met een jongeman aan een tafel in het Ashmolean Museum in Oxford (afb. 8). De iconografie van de afbeelding is open voor interpretatie, er zijn verschillende lezingen aan gegeven die niet allemaal even overtuigend zijn. Het is alleszins duidelijk dat De Heem op zoek was naar nieuwe onderwerpen en stijlkenmerken. In de academische omgeving van de Leidse universiteit waren boeken uiteraard een gewild onderwerp. In hun Leidse jaren brachten Rembrandt en Lievens ook regelmatig boeken prominent in beeld op hun schilderijen. Deze tentoonstelling bevat twee uitstekende voorbeelden van boekstillevens van De Heem: catalogusnummers 4 en 6.

Terwijl de prelude van deze groep boekenstillevens een compositie in de trant van een genrestuk lijkt te zijn geweest (afb. 8), schijnt een ander werk met daarin een prominente figuur tegen het einde van deze ontwikkelingsfase te zijn ontstaan (afb. 9). Dat schilderij, van een geleerde in zijn studeerkamer, is gesigneerd en 1629 gedateerd.¹³ De geleerde heeft een boek op zijn schoot en een ganzenveer in zijn rechterhand. Rechts is er een richel te zien met boeken, een gipsafgietsel en een kaars, evenals een bijna volledig verborgen schedel. Het afgietsel doet sterk denken aan een beeld of afgietsel van Sint-Sebastiaan in een stilleven dat overtuigend wordt toegeschreven aan David Bailly (1584-1657) (afb. 10). Op de achterwand hangt een groot plakkaat met de kop 'VANITAS VANITATIS'. Het lijkt erop dat de man die voor dit werk voor De Heem poseerde dat ook deed voor Rembrandt, Lievens en Gerard Dou.

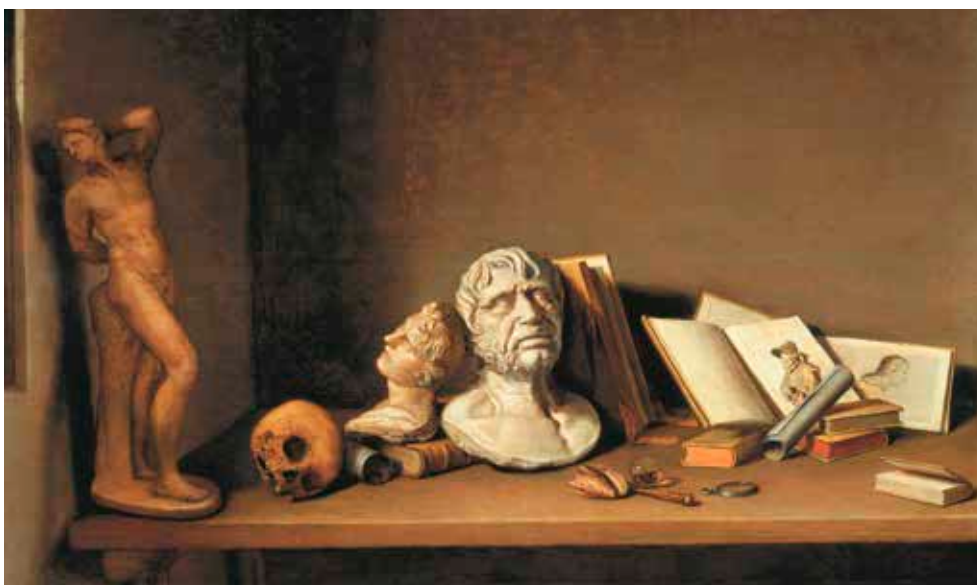
Een laatste schilderij dat in verband kan worden gebracht met de groep stillevens van boeken en documenten toont een jonge man in een schildersatelier, te dateren ca. 1630 (afb. 11).¹⁴ Het vertrek op dit schilderij is vrijwel identiek aan dat in Rembrandts Jonge schilder in zijn atelier uit ca. 1628 (afb. 12). De twee schilderijen lijken echter niet precies dezelfde ruimte weer te geven.

AFB.8 **Jan Davidsz. de Heem**

Jongeman in een interieur (zelfportret),
gesigneerd en 1628 gedateerd
Paneel, 60 x 82 cm.
Oxford, Ashmolean Museum,
inv. nr. A558 (FGM nr. 009)
Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

AFB.9 **Jan Davidsz. de Heem**

Interieur met een oude geleerde,
gesigneerd en 1629 gedateerd
Paneel, 48,5 x 65 cm.
Nederland, privécollectie (FGM nr. 019)
Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

AFB.10 **David Bailly**

Vanitasstilleven
Paneel, 42 x 68 cm.
Privéverzameling.
Foto: archief auteur

AFB.11 **Jan Davidsz. de Heem**
Schilder in zijn atelier, ca. 1630
 Paneel, 52,5 x 80,5 cm.
 Boston, Museum of Fine Arts
 (Center for Netherlandish Art) (cat. nr. 023).
 Foto: René Gerritsen, Amsterdam,
 met dank aan Salomon Lilian

Misschien zag De Heem Rembrandts schilderij en besloot hij de ruimte aan te passen aan zijn eigen compositie? Beide werken mogen niet beschouwd worden als een weergave van een bestaande situatie in een specifiek atelier. Het werk van De Heem kan, meer nog dan de Rembrandt, worden beschouwd als een toespeeling op het vak van de schilder.

Andere vroege onderwerpen

AFB.12 **Rembrandt**
Jonge schilder in zijn atelier
 Paneel, 24,8 x 31,7 cm.
 Museum of Fine Arts, Boston (Zoë Oliver Sherman
 Collection; geschonken ter nagedachtenis aan
 Lillie Oliver Poor, inv. nr. 38.1838).
 Foto: Museum of Fine Arts, Boston

Jan Davidsz. de Heem was tijdens zijn jaren in Leiden duidelijk verschillende wegen aan het verkennen. Naast de door Balthasar van der Ast geïnspireerde stillevens en die met boeken keek hij naar de ontwikkelingen in Haarlem, waar kunstenaars als Pieter Claesz. (ca. 1597-1660) en Willem Claesz. Heda (1594-1680) begonnen waren met het maken van stillevens op een tafel in warme tinten. De Heem lijkt ook een rol te hebben gespeeld bij de ontwikkeling van het genre van het schuurinterieur. Van beide types zijn er voorbeelden opgenomen in deze tentoonstelling (cat. nrs. 5 en 7).

AFB.13 **Jan Davidsz. de Heem**
Stilleven met een zilveren pul en twee kreeften,
 gesigineerd en 1632 gedateerd
 Paneel, 74,8 x 62 cm.
 Verblijfplaats onbekend (FGM nr. 028).
 Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

AFB.14 **Jan Davidsz. de Heem**
Stilleven met nautilusbeker,
 gesigineerd en 1632 gedateerd
 Paneel, 77,5 x 64,5 cm.
 Birmingham, The Barber Institute of Fine Arts,
 University of Birmingham, inv. nr. 41.2 (FGM nr. 030).
 Foto: Barber Institute of Fine Arts

De vroege jaren 1630

Als we kijken naar het werk van De Heem uit het begin en het midden van de jaren 1630, is het duidelijk dat hij bleef experimenteren met composities, oppervlaktestructuren, licht en reflecties. Hij schilderde verschillende fruitstukken die afwijken van de vroege variaties op motieven van Van der Ast. Geleidelijk aan werden zijn composities monumentaler en ambitieuzer, zoals blijkt uit voorbeelden uit 1632 in privébezit en in Birmingham (afb. 13 en 14). Vooral dat laatste toont de verworven vaardigheden van de 26-jarige kunstenaar. Het toont zijn absolute meesterschap in het weergeven van verschillende soorten metaal, met de verschillende wijzen waarop ze het licht weerkaatsen en dan ook nog eens het ingewikkelde spel van elkaars weerspiegelingen. Hij combineerde knap de individueel zeer verschillende vormen van de objecten om ze zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen tot een monumentaal geheel, met de wijnrank elegant erboven zwevend en de citroen als een helder, kleurrijk accent in de donkere zone rechts.

In de jaren na 1632 en voor 1636 lijkt de productie van Jan Davidsz. de Heem vrij stabiel te zijn geweest. In 1633 kunnen zeven stillevens worden gesitueerd, waarvan er echter slechts één gedateerd is. Er zijn geen gedateerde werken uit 1634 bekend, maar een viertal van zijn stilleven ontstond waarschijnlijk in dat jaar, terwijl twee gedateerde schilderijen in 1635 ontstaan zijn alsook, waarschijnlijk, één ongedateerd werk.

AFB. 15 Jan Davidsz. de Heem

Stilleven met roemer, tinnen bord en twee rozen,
paneel, 43,2 x 43,2 cm.
Toronto, Art Gallery of Ontario (FGM nr. 040).
Foto: Art Gallery of Ontario, Toronto

AFB. 16 Jan Davidsz. de Heem

*Stilleven met kreeft, roemer en zilveren(?)
schaal, gesigneerd*
Doek, 78 x 60 cm.
Wenen, Kunsthistorisches Museum, inv. nr. 561
(FGM nr. 045).
Foto: Kunsthistorisches Museum, Wenen

AFB. 17 **Jan Davidsz. de Heem**

Stilleven met zilveren zoutvat en tinnen kan,
gesigneerd en 1635 gedateerd

Doek, 79 x 94 cm.

België, privécollectie (FGM nr. 048).

Foto: Carla van de Puttelaar, Amsterdam

De Heems palet beperkt zich tijdens deze periode over het algemeen tot een breed scala van grijze en bruine tinten, terwijl er in elk stilleven ten minste één kleuraccent zit, vaak een citroen. Soms wordt het gele accent van de citroen aangevuld met het felle rood van een granaatappel, kersen of een kreeft. Op een charmant paneeltje in Toronto (afb. 15), dat waarschijnlijk bovenaan ingekort werd, komen de kleuraccenten van de gele, halfgeschilde citroen, twee roze rozen en een paar felrode kersen.¹⁵ In andere voorbeelden, zoals een stilleven met een kreeft in het Kunsthistorisches Museum in Wenen (afb. 16), heeft De Heem ook de sterkere kleuren wat gedempt gehouden.¹⁶

Verschillende vaststellingen lijken de aanname te bevestigen dat De Heem enige tijd in Amsterdam heeft gewerkt tussen zijn vertrek uit Leiden en het moment dat hij zich in Antwerpen vestigde. In die jaren is het karakter van zijn schilderijen eerder Hollands dan Vlaams, terwijl zijn palet vrij ingetogen is en in overeenstemming met de tendens in de Nederlandse (stilleven) schilderkunst van die tijd naar het monochrome. Bovendien lijken de formele en stilistische verwantschap van de stillevens van De Heem met die van Jan Jansz. den Uyl te wijzen op een onmiddellijke interactie en misschien zelfs rivaliteit tussen de twee, die waarschijnlijk eerder in dezelfde stad plaatsvond dan tussen verschillende steden die meer dan een dagreis van elkaar verwijderd waren. Het feit dat Simon Luttichuys ergens in de jaren 1650 in Amsterdam een stilleven van De Heem uit het begin van de jaren 1630 'moderniseerde', zou erop kunnen wijzen dat dat schilderij daar was achtergebleven nadat De Heem het had voltooid.¹⁷

In die jaren lijkt De Heem zijn formaten meer te hebben gevarieerd dan voorheen, terwijl hij ook geleidelijk afstand lijkt te hebben genomen van zijn duidelijke voorkeur in de voorgaande jaren voor verticale composities. Een van de gedateerde werken uit 1635 is een monumentale verticale compositie die in deze tentoonstelling is opgenomen (cat. nr. 9), het andere kan worden beschouwd als een voorloper van de grote luxueuze stillevens waarmee De Heem een half decennium later in Antwerpen zeer succesvol zou worden (afb. 17).¹⁸

第1052

3

Antwerpen - 1636 tot 1656

AFB. 18 Jan Davidsz. de Heem

Stilleven met een tinnen(?) tazza, een zilveren beker en een roos, gesigneerd en 1636 gedateerd
Doek, 59 x 47,5 cm.

Bordeaux, Musée des Beaux-Arts,
inv. nr. Bx E 134; Bx M 7192 (FGM nr. 051)
Foto: Musée des Beaux-Arts, Bordeaux

AFB. 19 Jan Davidsz. de Heem

Stilleven met een tinnen schotel en een vaas bloemen, gesigneerd en 1638 gedateerd
Paneel, 38,4 x 50,5 cm.

Praag, Národní Galerie v Praze,
inv. nr. O 9315 (FGM nr. 052)
Foto: Národní Galerie v Praze, Praag

Joachim von Sandrart, schrijvend in 1675, vermoedde dat Jan Davidsz. de Heem naar Antwerpen verhuisde omdat 'men daar zeldzaam fruit van alle soorten en maten, pruimen, perziken, kersen, sinaasappelen, citroenen, druiven en andere in een betere kwaliteit en rijpheid kon krijgen om naar het leven af te beelden'.¹⁹ Uit het werk van de kunstenaar uit de jaren voorafgaand aan zijn verhuizing in 1635, of op zijn laatst begin 1636, blijkt echter nog geen specifieke belangstelling voor een overvloed aan exotische vruchten. De granaatappel of abrikoos die hij in die jaren koos om af te beelden was ongetwijfeld net zo gemakkelijk verkrijgbaar in de Noordelijke Nederlanden als in Antwerpen, en een citroen kon hij zich waarschijnlijk op elk moment voor de geest halen.

Hoewel verschillende documenten aantonen dat De Heem Antwerpen tot zijn vaste stek maakte en hij er vermoedelijk al meteen een zeker succes had, is het toch wel vreemd dat er uit die jaren zo weinig (gedateerde) werken zijn overgeleverd. Daar is geen goede verklaring voor. Terwijl voor bijna elk jaar van De Heems lange carrière tot 1655 een continue stroom van gedateerde schilderijen is overgeleverd, lijken slechts twee of drie schilderijen uit die vroege Antwerpse jaren tot ons te zijn gekomen, en zelfs die roepen vragen op. Dit is des te verwarrender omdat De Heem net in deze periode naam moet hebben gemaakt in Antwerpen en de mate van succes moet hebben opgebouwd die de weg vrijmaakte voor de monumentale rijke stillevens uit de vroege jaren 1640, die alleen konden worden ontwikkeld en geproduceerd door een gevestigde, succesvolle kunstenaar.

